

نشست علمی مدیریت با رویکرد اسلامی با تأکید بر مباحث روش‌شناسی

سخنران: دکتر عادل آذر^۱

تاریخ برگزاری: ۸۷/۳/۳۰

با خود می‌اندیشیدم در این فرصت محدود چه بحثی را می‌توانم مطرح کنم که هم اهمیت موضوع را نشان دهد، هم اندکی وارد کارهای تکنیکال و تشریح آنها در حوزه روش تحقیق شوم و هم مقداری به خلأ کارهای تحقیقاتی مدیریتی که شما می‌توانید جبران کنید، اشاره کرده و نیز بخشی از قابلیت‌ها و امکانات نرم‌افزاری را که در حوزه متدولوژی و روش تحقیق تازه مطرح شده در دنیا می‌تواند کار شما را در تحقیقات خیلی خوب پیش ببرد به اجمال معرفی کنم.

نکته اول اینکه، با توجه به سابقه حدوداً بیست سال تحقیقات مدیریتی خودم و تجربه ده یا پانزده سال اخیر که دوره‌های دکتری راه‌اندازی شده است و کارهای ارزشمندی که در حوزه و دانشگاه انجام می‌شود، با تحقیقات موجود در حوزه مدیریت، تردید دارم که به یک نظریه مدیریتی خاص و بومی ایرانی رسیده باشیم. معمولاً یک یا دو مقاله از تحقیقات جدید دنیا را که در آخرین مجلات منتشر شده است، توسعه می‌دهند. من نیز که متدولوژی تدریس می‌کنم و در حوزه‌های تجزیه و تحلیل‌های آماری و روش تحقیق و پژوهش عملیات فعال هستم، عمدتاً نگاهم از نوع اندازه‌گیری‌های کمی است و به کسانی که می‌خواهند تز دکتری بنویسند، توصیه می‌کنم به آخرین دستاوردها توجه کنند و با شناسایی خلأ آن، درباره آن تز بنویسند. اما این نوع ترها موجب تحول نمی‌شوند؛ زیرا معمولاً تحقیقاتی که منجر به تحول یا نظریه‌سازی می‌شوند، کار یک نفر یا یک تز دکتری نیست. البته دوست عزیزی در دانشگاه تهران تلاش کرد طبقه‌بندی جدیدی از نظریه‌های مدیریت ارائه دهد؛ با این عنوان که می‌خواهیم این جنگل مدیریت را طبقه‌بندی^۲ و سازمان‌دهی کنیم؛ اما به نتیجه نرسید؛ یعنی با مطالعه تز و مقالات ایشان که شخص خیلی خوش‌فکر و دغدغه‌داری نیز هست، درمی‌یابید که به نتیجه نرسیده است.

به نظر من اگر حرفی برای گفتن هست، در همین حوزه علمیه است. این رویکردهای جدید حوزه به علوم انسانی که مثلاً یک عده با سابقه حوزوی نظریه‌های مدیریت را نقد می‌کنند و به یک نظریه با رویکرد مدیریت اسلامی می‌رسند، بسیار امیدوارکننده است. الان بیشتر مجامع علمی به فعالیت‌های شما

^۱. استاد دانشگاه و رئیس مرکز آمار.

^۲. Categorize.

امیدوارند؛ زیرا عقبه دانشی شما ریشه در ایران و اسلام دارد؛ اما در فضای دانشگاهی مطالب عاریتی است و احتمالاً خروجی اش بیشتر همان نظریه‌ها را تأیید و کامل می‌کند.

نکته دوم اینکه، چه کنیم که چنین تلاش‌هایی به نتیجه برسد. درست این است که ابعاد مختلف مفاهیم و نظریه‌های مدیریتی را بفهمیم؛ یعنی مبتلا به این عارضه نشویم که آنها را با ویرایش یا ترجمه و یا تغییر واژگان و بررسی از دیدگاه اسلام، مجدد چاپ کنیم؛ اینها فایده‌ای ندارد؛ زیرا دوباره بعد از مدتی، این کارهای اولیه جدید به نظر می‌رسد و چون اول کار است، دوباره تکرار می‌شود.

توصیه من به چنین جمع‌های خوب، جوان و باانگیزه که در شروع کار هم هستند، این است که تا ابعاد مختلف، پارادایم‌ها و اهداف یک نظریه را خوب نفهمیم، بعید می‌دانم بتوانیم به یک مطلب جدیدی دست پیدا کنیم. باید ابعاد این مسائل و نظریه‌ها را به‌خوبی فرا بگیریم و با تمام سازوکارهای علمی هم تحقیق کنیم؛ زیرا گاهی برخی با تعصب‌های خاص اصرار دارند که با این رویکرد خاص باید تحقیق کرد. همیشه معلم‌های روش تحقیق توصیه می‌کنند که متدولوژی هر تحقیقی را باید به اقتضای خودش انتخاب کرد. همان‌طور که می‌دانید، یک طبقه‌بندی عمومی در تحقیقات مدیریتی وجود دارد؛ تحقیقات یا کمی‌اند یا کیفی. برای نمونه در حوزه کیفی، تحقیق‌هایی مثل تحقیق در عمل^۱، موردکاوی^۲، قوم‌نگاری و... وجود دارد؛ اما اینکه یک تحقیق خاص در حوزه کیفی کدام‌یک از آنها را می‌طلبد، نباید در مورد آن تعصب داشت. برای نمونه، محققى که به یک موضوع علاقه دارد، می‌خواهد همه تحقیقات مدیریتی را با تمام ابعادش داخل آن قالبی که دوست دارد قرار دهد؛ درحالی‌که در ابتدا باید ابعاد مختلف تحقیق بررسی شود؛ مانند کمی یا کیفی بودن متغیرها، نوع فرضیه، تعداد نمونه، نوع جامعه آماری، وضعیت فاکتورها، میزان قابلیت اندازه‌گیری آشکار و پنهان، قابلیت اندازه‌گیری با روش‌های ریاضی، و موارد نیازمند مشاهده، پرسش‌نامه یا مصاحبه.

بنابراین، برای تعیین روش یک تحقیق، مؤلفه‌های مختلفی تأثیرگذارند. نباید اجازه دهیم تعصب، علاقه شخصی یا وابستگی ما باعث شود همه‌چیز را در یک قالب خاص قرار دهیم. این یک آفت است که در روش تحقیق، به آن دام^۳ گفته می‌شود؛ این دام‌ها مانند تارهای عنکبوت‌اند. برای نمونه، هنگامی که مگسی در آن گیر می‌کند، هرچه بیشتر دست‌وپا بزند، بیشتر گرفتار می‌شود و راه گریزی هم ندارد. اگر یک محقق در تحقیقی وارد شود و در انتخاب روش، خطا کند، هرچه

¹. Actionresearch.

². Case study.

³. Pitfal.

سطح تلاش و تحلیلش را بیشتر کند، انحراف و خطایش بیشتر خواهد شد. به همین دلیل، عمدتاً در روش‌های تحقیق گفته می‌شود انتخاب استراتژی تحقیقاتی و متدولوژی تحقیقاتی سهل‌الممتنع است؛ زیرا ابتدا خیلی آسان جلوه می‌کند؛ ولی اگر به دقت انتخاب، و ظرافت‌ها، پیش‌فرض‌ها،^۱ محفوظات خاص و اقتضائات آن لحاظ نشوند، این یک دام خواهد بود. البته ممکن است نتایجی نیز حاصل شود؛ اما هنگام مقایسه آنها با نتایج دیگران در همین زمینه که با متدولوژی مناسب انجام شده است، ضعیف خواهد بود.

بنابراین، لازم است برای یک کار تحقیقاتی، در مرحله انتخاب روش، حساسیت و دقت داشت و گرفتار نام زیبای تکنیک‌ها و روش‌های خیلی جذاب نشد؛ زیرا اگر درست طراحی^۲ کردید، نتایج جذاب‌تر، مقبول‌تر، مناسب‌تر و قابل دفاع‌تری به دست خواهید آورد.

نکته سوم، معرفی اجمالی بخشی از این متدهاست، تا در صورت تمایل بتوانید از آنها استفاده کنید. به نظر می‌رسد تحقیقات کیفی، مناسب رشته‌های شما باشد. امروزه بحث *Grounded Theory*، به‌ویژه در بحث‌های پالسی، رفتاری و تحقیقات منابع انسانی خیلی مطرح، و در ادبیات مدیریت نیز وارد شده است. از آنجاکه کار بسیار سختی است و داده‌های^۳ فراوانی را باید جمع‌آوری کنید، نرم‌افزاری را در رشته‌های مدیریت طراحی کرده‌اند که به پژوهشگر کمک می‌کند این استراتژی تحقیقاتی را به‌خوبی اجرا کند. این نرم‌افزار به نرم‌افزار اطلس معروف است که مناسب تحقیقات شما در حوزه اسلامی است.

نرم‌افزار دیگر، نرم‌افزار *Matlab* است که خیلی سنگین‌تر و مهندسی است؛ ولی اگر در استفاده از نرم‌افزارها حرفه‌ای باشید، به شما خیلی کمک می‌کند. همان‌طور که می‌دانید، در گرند تئوری (نظریه داده‌بنیاد)، مفهوم‌سازی، مقوله‌سازی، کدگذاری، استخراج و نام‌گذاری مفاهیم ارتباطات، بخشی از نظریه‌سازی است و با توجه به اینکه داده‌ها زیادند و نیز بسیاری از آنها قابل اندازه‌گیری نیستند و حالت گزاره دارند، نرم‌افزارهایی طراحی کردند که بتوانند این کارها را برای پژوهشگر انجام دهند. اکنون برخی دانشجویان سطح دکتری در دانشگاه تربیت مدرس از این نرم‌افزارها استفاده می‌کنند. اگر دوستان علاقه‌مند بودند، می‌توان نشستی را به‌منظور معرفی این نرم‌افزارها اختصاص داد. قابلیت‌های تحلیلی دیگری در ادبیات مدیریت و به‌ویژه روش تحقیق مطرح شده است که برخی از آنها را نام می‌برم؛ مطالبی مثل هوش مصنوعی و سازوکارهای تحلیل در این حوزه، و یا رویکردی مثل منطق فازی

¹. Assumption.

². Design.

³. Data.

که می‌تواند به تحقیقات شما بسیار کمک کند.

البته برای تحقیقاتی که کاملاً کمی‌اند و دارای شاخص‌های عملیاتی و متغیرهای کاملاً سنجش شده هستند، از روش‌های آماری مانند نرم‌افزار spss, Minitab, Sas و به‌تازگی نرم‌افزاری مثل لیزرل استفاده می‌کنند، که در تحقیقات شما کاربرد چندانی ندارند؛ زیرا شما کمتر با این‌گونه تحقیقات سروکار دارید.

اما بخشی که به نظر من متناسب با حوزه کاری شماست و دارای چنین قابلیت‌ها و امکاناتی است، مواردی مثل هوش مصنوعی یا منطق فازی^۱ است که کمک می‌کنند مفاهیم کیفی مانند «فلانی مدیر خوبی است»، «این آدم خوش اخلاقی است» و... را قابل تحلیل^۲ کنیم؛ زیرا معمولاً نقدی که به کارهای شما وارد می‌کنند این است که اینها یک سری کفت و گوها و مفاهیمی براساس استنباط‌ها و ذوق و سلیقه شخصی است. بنابراین، باید به سلاح آنها مجهز و مسلح شوید و تحلیل‌هایتان را براساس آن انجام دهید و با پشتوانه منطق ریاضی یا چنین ابزارهایی بتوانید پاسخ آنها را بدهید. ابزارهایی مثل فازسیس تئوری، هوش مصنوعی، شبیه‌سازی کردن و نقشه‌برداری^۳ که در اصل از واژگان مهندسی است یا بحث‌های نقشه‌کشی و معماری در مدیریت که تکنیک‌ها و روش‌های تحلیلی‌اند و کشف شدند تا تحقیقات غیر قابل اندازه‌گیری و متغیرهای پنهان را اندازه‌گیری کنند، می‌توانند برای شما بسیار مفید باشند؛ زیرا مناسب حوزه داده‌های^۴ شما هستند.

توصیه می‌کنم که برخی از این دوره‌ها را بگذرانید تا بتوانید تحقیقاتتان را با این روش‌ها و تکنیک‌ها، تحلیل و در سطح دنیا منتشر کنید؛ زیرا نوعی بدبینی به تحقیقات ما وجود دارد. گاهی نوشته‌ای^۵ را می‌فرستیم و سردبیرها^۶ به ما جواب می‌دهند که اینها داده‌های^۷ معتبری^۸ ندارند و گفته می‌شود که اینها از ایران آمده آمده است. متأسفانه بخشی از این بدبینی‌ها متأثر از فضاها و سیاسی است، ولی بخشی دیگر هم مربوط به داده‌های ماست. برای اینکه بتوانیم پاسخ آنها را بدهیم، باید با روش‌ها و شاخص‌های خودشان حرف بزنیم. از هنگامی که این روش‌های تحلیلی جدید را که قابلیت‌های بسیار ارزشمندی هم دارند به کار گرفته‌ایم، مقاله‌های زیادی از ما در سطح ISI چاپ شده است. امیدواریم با

---

¹. Fuzzy logic.

². Analytical.

³. Mapping.

⁴. Data.

⁵. Paper.

⁶. Editor.

⁷. Data.

⁸. Valid.

استفاده از این روش‌ها، نظریه‌های اسلامی را در سطح ملی و بین‌المللی عرضه کنید و فقط در سطح ایران یا نهاد خودتان باقی نماند.

نکته آخر اینکه، همواره تلاش کنید تحقیق‌های شما دو شاخص حساس روایی^۱ و پایایی^۲ را داشته باشند؛ یعنی اگر می‌خواهید ادعا کنید که تحقیق مناسبی دارید، باید از روایی و پایایی آن دفاع کنید. بیان روش‌های سنجش روایی و پایایی نیاز به یک دوره خاص دارد.

---

^۱. Validity.

^۲. Reliability.

